

FALSAFA VA AXLOQ: INSONIYAT UCHUN AHAMIYATI

Rasulova Shahzoda

Toyirova Pokiza

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Xorijiy tillar yo‘nalishi 5-24- guruh talabalari

Annotasiya: Ushbu maqolada falsafa va axloqning insoniyat tarixi, madaniyati va ijtimoiy taraqqiyotidagi ahamiyati tadqiq qilinadi. Falsafaning asosiy yo‘nalishlari — metafizika, epistemologiya, mantiq va axloq falsafasi — insoniyatning dunyoqarashini shakllantirishdagi rolini tahlil qiladi. Axloqning falsafiy asoslari, umumbashariy qadriyatlar va zamonaviy tarbiyaning jamiyatdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida qadimgi va zamonaviy axloqiy tamoyillar, ularning falsafiy asosi va jamiyat hayotidagi roli keng yoritiladi. Maqolada, shuningdek, falsafa va axloqning o‘zaro bog‘liqligi, ularning insoniyat uchun dolzarb masalalarga yechim topishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: falsafa, axloq, metafizika, epistemologiya, etika, qadriyatlar, insoniyat, ijtimoiy taraqqiyot.

Keywords: philosophy, morality, metaphysics, epistemology, ethics, values, humanity, social progress.

Ключевые слова: философия, этика, метафизика, гносеология, этика, ценности, человечность, социальное развитие.

Kirish

Har bir davrda falsafa va axloq insoniyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutuvchi tushunchalar sifatida ahamiyat kasb etib kelgan. Falsafa insonning dunyoqarashini shakllantirsa, axloq esa jamiyatdagi muomalani tartibga soladi. Ushbu maqolada falsafa va axloqning insoniyat hayotida tutgan o‘rni, ularning o‘zaro aloqasi va jamiyat rivojiga qo‘shadigan hissasi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, turli davrlardagi falsafiy va axloqiy tamoyillar, ularning jamiyatdagi o‘rni keng yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ushbu maqolada falsafa va axloq tushunchalari, ularning mazmun- mohiyati, jamiyatdagi ahamiyati haqida so‘z boradi. Bu maqolani yozishda B.M. Ochilov aning

" Axloq falsafasi" nomli kitobidan asosiy manba sifatida hamda falsafa faniga oid boshqa kitoblardan qo‘shimcha manba sifatida foydalanib izlanishlar olib borildi. Maqolada axloqiy fazilatlar, odob, axloq, etika, qadriyatlar kabi tushunchalarga alohida to‘xtalib o‘tiladi.

Muhokama va natijalar

Falsafa va axloqning rivojlanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Qadimgi yunon faylasuflari, masalan, Suqrot, Platon va Aristotel axloqiy tamoyillar va falsafiy tafakkur haqida o‘zlarining chuqur falsafiy fikrlarini ilgari surganlar. Suqrot axloqiy bilish nazariyasini rivojlantirib, insonning ma‘naviy taraqqiyoti bilim va donishmandlik bilan bog‘liq ekanligini ta‘kidlagan. Platon esa ideallar dunyosi haqidagi nazariyasi orqali axloqning mohiyatini tushuntirishga harakat qilgan. Aristotelning "Nikomax axloqi" asarida esa axloqiy fazilatlar, odob va baxt tushunchalari atroflicha yoritilgan.

O‘rta asrlarda axloqiy qadriyatlar diniy falsafa bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan. Xususan, islom, xristianlik va buddizm kabi dinlarda axloqiy tamoyillar insoniyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan. Imom al-G‘azoliy, Ibn Sino, Foma Akvinskiy kabi mutafakkirlar insonning ma‘naviy kamoloti haqida o‘z ta‘limotlarini ilgari surganlar.

Yangi davr falsafasida esa axloqiy tafakkur yanada rivojlandi. Kantning kategorik imperativi, Gegelning axloqiy ruh haqidagi qarashlari va Nitssening axloqiy qadriyatlarni qayta baholash g‘oyalari zamonaviy falsafaning asosiy yo‘nalishlariga katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Axloq falsafasida “axloq”, “xulq”, “etika” substansional (asosiy) kategoriyalar hisoblanadi. Axloq lotincha “moralis”, “mores” so‘zlaridan olingan bo‘lib, ma‘nosi xulq, odat demakdir. Xulq (odob) - odamlarning amaliy xatti-harakati, odamlar o‘rtasidagi amaliy munosabatlardir.

Etika yunoncha “ethos” so‘zidan olingan bo‘lib, xulq, odat degan ma‘noni bildiradi. Etika axloqning paydo bo‘lishi va tarixiy taraqqiyot qonuniyatlarini, axloqiy hodisalarning o‘ziga xos xususiyatlarini, axloqning ijtimoiy mohiyatini va u orqali ijtimoiy jarayonlarni o‘rganadi. Demak, etika axloq haqidagi nazariyadir.

Axloq haqida so‘z yuritar ekanmiz, Turkiston jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, ma‘rifatparvar adib Abdulla Avloniyning " Turkiy Guliston yoxud axloq" asarini nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Abdulla Avloniyning

ta’kidlashicha, "Insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurg'on kitobni axloq deyilur" ¹.

Jamiyat a’zolarining axloqiy fazilatlari, ulami shakllantirish va takomillashtirish vazifalari, ta’lim-tarbiyaning yo’llari va usullariga kishilarning yashash va mehnat qilish sharoitlari, turmush tarzi, milliy jihatlar, diniy e’tiqodlari katta ta’sir ko’rsatgan. Har qanday axloqiy ta’limotlar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida obyektiv, subyektiv ehtiyojlar va zaruriyatlar asosida kelib chiqqan. Sharqda ham, G’arbda ham ilk axloqiy fikrlar va qarashlar xalq og’zaki ijodi - maqollar, matallar, hikoyatlar, hikmatlar va rivoyatlarda namoyon bo’lgan, asrlar davomida ular og’izdanog’izga o’tib bizgacha yetib kelgan.

Axloq tushunchasi qadimdan buyon turli faylasuflar va mutafakkirlar tomonidan tahlil qilingan bo’lib, har bir alloma uni o’z dunyoqarashi va falsafiy yondashuvi asosida izohlab bergan. Quyida ularning nazariyalari va fikrlaridan namunalar keltirilgan:

1. Sokrat (469–399 miloddan avvalgi yillar) – U axloqiy bilish nazariyasini ilgari surgan. Uning fikricha, axloqiy ezgulik bilim bilan chambarchas bog’liq. Agar inson yaxshilik va yomonlikni to’g’ri anglab etsa, u doimo yaxshilikni tanlaydi.

2. Platon (427–347 miloddan avvalgi yillar) – Uning fikricha, axloqning asosi ideal dunyoda mavjud bo’lib, u yerda mutlaq ezgulik hukmron. Platon axloqni ruhning uyg’unligi bilan bog’lagan va uch qismdan iborat inson ruhini taklif qilgan: aql, iroda va istak.

3. Aristotel (384–322 miloddan avvalgi yillar) – Aristotel axloqni fazilatlar asosida tushuntirib, baxt va axloqiy kamolotning bir-biri bilan bog’liq ekanini ta’kidlagan. U “O’rta yo’l” (Golden Mean) tamoyilini ilgari surib, haddan tashqari ortiqcha yoki yetarli bo’lmagan xulqning zararli ekanini ta’kidlagan.

4. Imom al-G’azoliy (1058–1111) – Islom mutafakkiri bo’lib, axloqni inson qalbining tarbiyasi deb bilgan. Uning fikricha, inson o’z nafsini poklashi, ilohiy ma’rifatga intilishi orqali haqiqiy axloqiy kamolotga erishadi.

5. Ibn Sino (980–1037) – U axloqni inson tabiatining ajralmas qismi deb bilgan. Uning fikricha, inson axloqiy fazilatlarni aqliy bilimlar orqali shakllantirishi kerak. U axloqiy kamolotni insonning jismoniy va ma’naviy salomatligi bilan bog’lagan.

6. Kant (1724–1804) – U axloqni aql-idoraga asoslangan mustaqil tizim sifatida tushuntirgan. Uning “kategorik imperativ” nazariyasiga ko‘ra, har bir inson o‘z xulq-atvorini umumiy axloqiy qonuniyat sifatida qarashga asoslangan holda belgilashi lozim.

7. Abu Nasr al-Farobiy (870–950) – U axloqni ideal jamiyat qurishning muhim sharti deb bilgan. Uning fikricha, dono insonlar jamiyatni axloqiy fazilatlar bilan boyitish orqali mukammal davlat yaratishlari mumkin.

Falsafa so‘zi yunoncha "philosophia" (donolikni sevmok) so‘zidan olingan bo‘lib, u quyidagi asosiy sohalarni o‘z ichiga oladi:

1. Metafizika (Ontologiya)– borliq va mavjudot masalalarini o‘rganadi.
2. Epistemologiya – bilim nazariyasi va uning manbalari haqida fikr yuritadi.
3. Mantiq – to‘g‘ri fikrlash qonunlarini tadqiq qiladi.
4. Axloq falsafasi (Etika)– yaxshi va yomon tushunchalarini o‘rganadi.

Falsafa insoniyatga tizimli fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va universal qadriyatlar asosida dunyoni tushunish imkoniyatini beradi.

Axloqning Falsafiy Asoslari va Jamiyatdagi Ahamiyati

-Axloq falsafasi (etika) quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- Normativ axloq (qanday harakatlar to‘g‘ri?)
- Metaetika (axloqiy tushunchalarning mohiyati)
- Amaliy axloq (tibbiyot, siyosat, ekologiyadagi axloqiy muammolar)

Axloqiy qadriyatlar jamiyatda tinchlik, adolat va barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa: Falsafa va axloq inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, ularning insoniyat taraqqiyotidagi o‘rni beqiyosdir. Falsafa inson tafakkurining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etib, haqiqatni anglash, fikrlash madaniyatini shakllantirish va ilmiy yondashuvni rivojlantirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Axloq esa insonlarning o‘zaro munosabatlarini tartibga soluvchi me‘yorlar majmuasi sifatida jamiyat barqarorligining kafolatidir.

Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, axloqiy qadriyatlarning buzilishi jamiyatda inqirozga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois har bir inson axloqiy tamoyillarni o‘z hayotida tatbiq etishi va unga amal qilishi muhimdir. Qadimgi faylasuflardan tortib zamonaviy mutafakkirlargacha bo‘lgan ko‘plab allomalar axloq va falsafa o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni e‘tirof etganlar. Suqrot, Platon, Aristotel, Imom al-G‘azoliy, Ibn

Sino, Kant va boshqa ko‘plab mutafakkirlar axloqiy fazilatlarining inson hayotidagi ahamiyati va jamiyatni rivojlantirishdagi rolini chuqur tahlil qilganlar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, falsafa va axloq insoniyat hayotida asosiy yo‘naltiruvchi omillardan biridir. Shuning uchun ham, falsafiy va axloqiy ta’limga e’tibor qaratish nafaqat individual, balki butun jamiyatning kelajagi uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Farobiy, A. "Fozil odamlar shahri". Toshkent: Sharq, 1993. 16-29- betlar
2. Ibn Sino, A. "Axloq va tibbiy axloq masalalari". Toshkent: Fan, 1999. 30- 39- betlar
3. Ochilova B.M. " Axloq falsafasi " . Toshkent. 2019. 93-107- betlar
4. Qosimov, B. "Ma’naviyat va axloq". Toshkent: Ma’naviyat, 2005. 75-81- betlar
5. Safarov, B. "Axloqiy qadriyatlar va ma’naviyat". Toshkent: Universitet, 2015. 46- 51- betlar
6. Yo‘ldoshev, U. "Falsafa va axloq". Toshkent: O‘zbekiston, 2010. 36- 44- betlar
7. Aralovna, Ochilova Guzal, et al. "Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes." Journal of Survey in Fisheries Sciences 10.1S (2023): 5000-5006.
8. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
9. Omonov, Bakhodir Nurillaevich, Go‘zal Aralovna Ochilova, and Sitara Ayonovna Azamova. "SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN." World of Scientific news in Science 1.3 (2023): 15-28.
10. Ayonovna, Azamova Sitara. "The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization." Global Scientific Review 13 (2023): 7-10.